

Plundring! – Hotet mot vår historia

ANDREAS HENNIUS

Under de senaste åren har området runt Ottarshögen besökts av plundrare med metalldetektorer. Detta kunde man se på de trettiotal spadstora hålen i marken som dök upp när gravfältet restaurerades 2003. Hålen i marken är dock små i jämförelse med de luckor som uppstår i vår kunskap om förhistorien i området.

Plundringen av Ottarshögen och andra platser i Sverige kan inte studeras utan att ses i relation till den stora internationella antikvitetsmarknaden som den är en del av – en marknad som svämmar över av stulna och rovgrävda föremål. Plundring räknas som det enskilt största hotet mot vårt materiella kulturarv. Man räknar med att omsättningen av handeln med stulna eller illegalt uppgrävda och exporterade antikviteter endast överskrids av narkotika- och vapenhandeln.

Svenska fornlämningar under hot

Plundringarna vid Ottarshögen är ett av de senaste och ett mycket tydligt exempel på denna ljusskygga verksamhet. Området runt Vendel har flera mycket rika fornlämningslokaler från tiden omkring 550–800 e Kr. Fynden är så rika och så ovanliga att Vendel fått ge namn åt en av järnålderns tidsperioder – Vendeltiden. Det är framför allt båtgravarna som grävts ut vid kyrkan som uppmärksammats men Ottarshögen är av samma dignitet som högarna i Gamla Uppsala. Det är alltså ett ypperligt område för plundrare att söka lyckan (se figur 1).

Problemet med plundring har tidigare främst uppmärksammats på Öland och Gotland. Vid närmare studier visar det sig dock att verksamheten är mycket mer utbredd än vad man först kan tro. I stora

delar av Östergötland, Västergötland, Skåne och Mälardalen, till exempel Helgö, Adelsö, Birka och Ekerö, är problemet stort. Man räknar med att mellan 80 och 90 % av de kända guldfyndplatserna i Sverige avsökts av plundrare med metall-detektor under senare år.

För Upplands del kan nämnas, förutom Vendel, stora delar av gamla Uppsala, Lillkyrka, Ryssjön och Tuna i Alsike men även flera av boplatserna utefter nya E4:an hade besök av plundrare (se figur 2). Troligtvis avsöktes majori-

Figur 1. Föremålen från båtgravningarna vid Vendels kyrka hör till landets förnämsta. Flera är utställda i Historiska museets guldtrum. Vi vet inte vad plundrarna hittade vid Ottarshögen och vi kommer aldrig att få reda på det.

Foto Statens historiska museum.

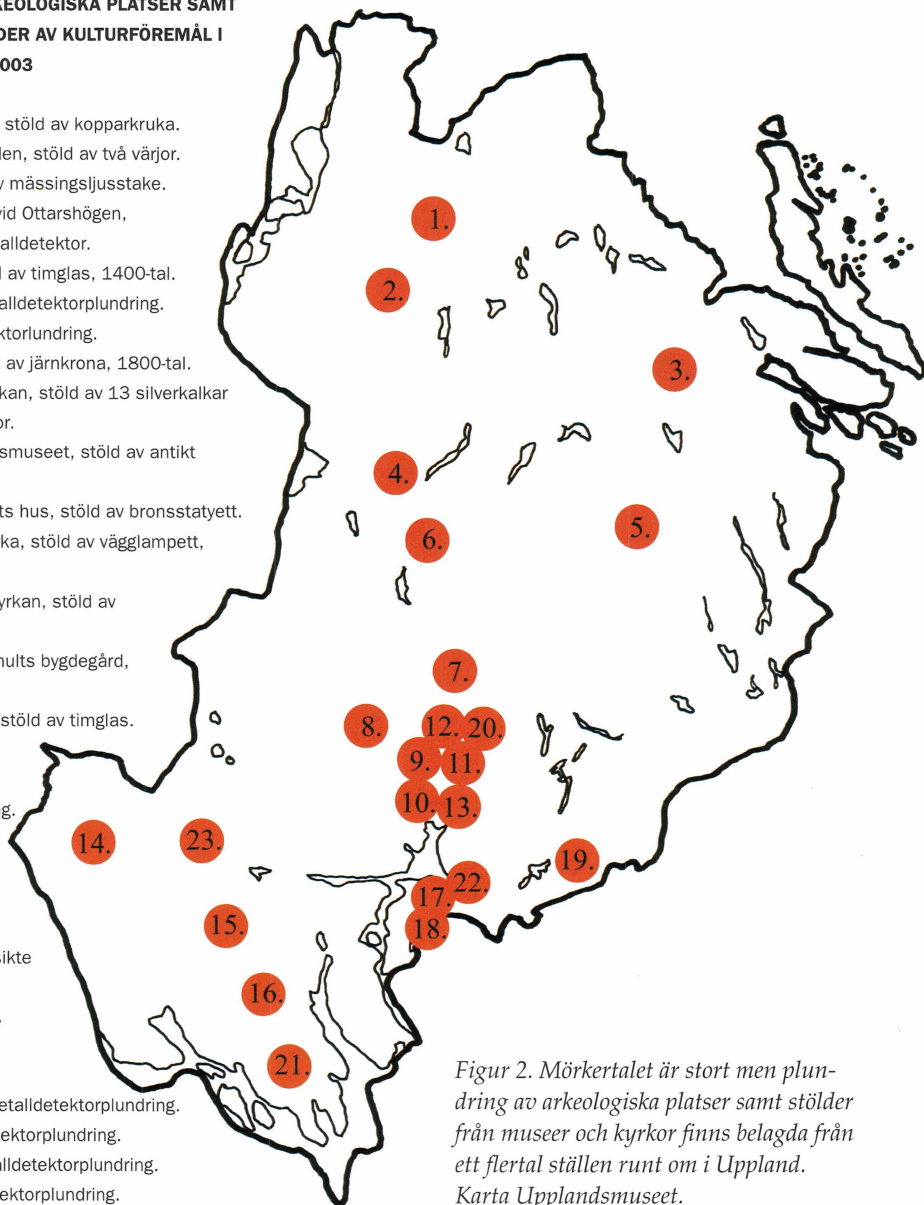
teten av utgrävningsplatserna på E4:an innan grävningarna hade kommit igång. Att även boplatser utsätts för plundring är en ny tendens som klart visar att verksamheten blir allt ner omfattande. Det senaste i raden är uppgifter om plundringsgropar på gravfältet vid Broby i Börje socken som rapporterades våren 2004. Ju bättre metalledetektorerna blir, ju längre ner i marken når dem och verksamheten kan fortsätta i allt större skala.

Arkeologerna är medvetna om problemet och väljer ofta att inte berätta om fynd av ädelmetaller förrän utgrävningarna är avslutade eller de aktuella områdena hunnit undersökas. Det brukar inte dröja många dagar innan plundrarna har undersökt platsen. Det går ju knappast heller att polisbevaka alla länets fornlämningar och utgrävningsplatser.

Plundring med metalledetektor sker oftast nattetid då chansen att bli upptäckt är liten. Plundrarna håller sig ofta borta från trafikerade vägar och hus. Vid ett exempel från Västergötland har dock tjuvarna gått in på gårdsplanen och för-

**PLUNDRINGAR AV ARKEOLOGISKA PLATSER SAMT
POLISANMÄLDA STÖLDER AV KULTURFÖREMÅL I
UPPSALA LÄN 1999–2003**

1. Strömsbergs bruk, stöld av kopparkruka.
2. Tierp, Gammelgården, stöld av två värjor.
3. Valö kyrka, stöld av mässingsljusstake.
4. Vendel, gravfältet vid Ottarshögen, plundring med metalldetektor.
5. Alunda kyrka, stöld av timglas, 1400-tal.
6. Sommaränge, metalldetektorplundring.
7. Kyrsta, metalldetektorplundring.
8. Åkerby kyrka, stöld av järnkrona, 1800-tal.
9. Uppsala. Pingstkyrkan, stöld av 13 silverkalkar och två silverkannor.
10. Uppsala, evolutionsmuseet, stöld av antikt skrivbord.
11. Uppsala, Bror Hjorts hus, stöld av bronsstatyett.
12. Gamla Uppsala kyrka, stöld av väggglampett, 1700-tal.
13. Uppsala, Mikaelsskyrkan, stöld av två ljusstakar.
14. Fjärdhundra, Frösthults bygdegård, stöld av slagbord.
15. Härkeberga kyrka, stöld av timglas.
16. Grillby, Lötgården, stöld av åtta ljusstakar i mässing.
17. Skokloster slott, stöld av bok, 15–1600-tal.
18. Skokloster slott, stöld av kristusansikte i trä, 1300-tal.
19. Husby-Långhundra, sockenstugan, stöld av möbler.
20. Gamla Uppsala, metalldetektorplundring.
21. Lillkyrka, metalldetektorplundring.
22. Tuna i Alsike, metalldetektorplundring.
23. Ryssjön, metalldetektorplundring.

Figur 2. Mörkertalet är stort men plundring av arkeologiska platser samt stölder från museer och kyrkor finns belagda från ett flertal ställen runt om i Uppland. Karta Upplandsmuseet.

Figur 3. De flesta människor vet nog knappt hur en metalldetektor ser ut och än mindre hur den används. Inte heller vet alla att man måste ha tillstånd av länsstyrelsen för att få använda den. När denna bild togs vid högarna i Gamla Uppsala en vanlig onsdagseftermiddag var det ingen som frågade vad vi gjorde eller om vi hade tillstånd att söka av området. Denna okunskap om regelverket underlättar plundrarnas arbeten, de kan nog arbeta ganska ostört... Foto: Upplandsmuseet.

stört rörelsedetektorer för automatiskt ljus hos personer i närheten av en guld-fyndplats för att kunna söka området ostört. Man plockar med sig alla metallföremål som ger utslag på detektorn och

sorterar och slänger kapsyler, harvpinnar och annat skräp hemma. Detta gör att man kan spåra plundringen genom att söka efter områden helt utan metallföremöster (se figur 3).

Figur 4. Tre skulpturer – Maria flankerad av två helgon, stals i september 2000 från ett altarskåp i Murbergskyrkan i Ångermanland. Altarskåpet är tillverkat i Norrland under 1500-talet och fanns från början i Edsele kyrka. Nu återstår bara sorgliga rester. Foto Länsmuseet Västernorrland.

Kyrkor och museer – inte längre fredade

Det är inte bara arkeologiska platser som utsätts för stöld. Föremål försvinner också i en allt snabbare takt från kyrkor, bibliotek och museer. Museerna i Uppland har varit relativt förskonade från stöld men Vendel har råkat ut även för detta. För drygt tio år sedan stals kopior av vendel-fynden från det lilla båtgravs-

museet i en av stigluckorna vid kyrkan. Och vi minns väl alla stölden av Silverbibeln från Carolina Rediviva den 5 april 1995.

När det gäller kyrkor är framför allt norrlandskusten drabbad (se figur 4). Under de senaste 10 åren har kyrkostölderna ökat dramatiskt. I Norrland har ett 40-tal kyrkor plundrats på över 225 ovärderliga konstföremål. Inte heller Uppland har förskonats från detta, föremål

har försvunnit från kyrkorna i bland annat Skokloster, Valö, Alunda, Härkeberga och Husby-Ärlinghundra. Kyrkorummen har länge varit fredade från stölder men detta skydd finns inte längre i folks medvetande. På grund av detta är många kyrkor nu för tiden låsta och omöjliga att besöka.

Många vrak är också fornlämningar

Det är inte bara fornlämningar på land som utsätts för plundringar. Vrak som förlist för mer än 100 år sedan räknas som fornlämningar och skyddas av kulturminneslagen. Uppskattningsvis finns det någonstans mellan 20 000 och 40 000 vrak runt Sveriges kuster. Stölder och skadegörelsen av vrak i svenska vatten är mycket utbred och alla kända vrak som ligger på dykbara djup har påverkats av människor i sen tid. De allra flesta aktiva dykare vet vilka regler som gäller vid dykning på vrak men en liten grupp har ändå svårt att hålla fingrarna under kontroll. Den svenska vrakplundringen kan mycket grovt kategoriseras på tre olika sätt.

- Dykare som tar med sig mindre saker för att dom inte vet bättre.
- Dykare som vet att dom gör fel men som ändå vill ta med sig souvenirer upp för att pynta lägenheten.

- En mycket liten grupp specialiserade vrakplundrare som med ordentlig utrustning bärgar mycket och stora föremål för försäljning i rent vinstsyfte.

Oavsett syfte blir resultatet dock detsamma. Ett vrak är ett samhälle i miniatyr där man kan studera såväl kulturhistoria och teknikhistoria. Den dykare som tar föremål från ett vrak tar det ur sitt sammanhang och förstör därmed den delen av skeppets historia. Vrak länsas på alla lösa och även en del fasta inventarier. Handeln med nautica är mycket stor och omsätter enorma summor. Ute på marknaden finns allt från kompasser, flaskor, ventiler och rattar till ankare, kanoner och svartek från gamla träbåtar. Ett problem med dessa föremål är att det många gånger är svårt att bevisa vilka vrak föremålen kommer från. Under det senaste året har det pågått en stor vrakplundringsutredning hos polisen i bland annat Östhammar. En grupp människor står åtalade för att ha plundrat ett flertal vrak utefter hela östkusten.

Ett utrotningshotat världsarv

Plundringen i Sverige är fortfarande ganska liten till omfattningen, och många kanske inte tycker den är något problem. Men varje plundringsgrop vi hittar blir som en pusselbit som saknas av vår historia och som alla vet behövs ju många

pusselbitar för att vi ska kunna ana oss till vad bilden föreställer.

Det mest fundamentala momentet vid en arkeologisk utgrävning är dokumentationen. Varje steg i arbetet och platsen för varje fynd dokumenteras noggrant. Genom dokumentation av sammanhangen där föremålen påträffas kan vi dra slutsatser om det förhistoriska samhället. Utan en sådan dokumentation av fyndsammanhanget förvandlas föremålen från informationsbärare om ett förhistoriskt samhälle till döda föremål utan historia (se figur 5). De bär inte längre på någon information om samhället de skapades i. Föremålen har förlorat sin historia och vi har berövats vår.

Utomlands är problemen otroligt stora. Alla länder i Afrika har plundrats. Vissa i så stor omfattning att de nationella museerna knappt kan visa upp några samlingar. Många fattiga länder och forna kolonier söker mycket intensivt efter en egen identitet utan kolonialt förtryck. Historien har där en mycket viktig roll. Då en skriven historia ofta saknas är det föremålen som förmedlar kontakten bakåt i tiden. Föremål som till stora delar finns hos privata samlare eller på museer i den rika västvärlden. Genom att köpa sådana föremål förnekar vi ursprungslandet rätten till en egen historia och en egen identitet. Förutom Afrika är Asien, Latinamerika och Medelhavsområdet hårt utsatta. Under de senaste åren, efter murens fall, har allt fler ikoner och andra

Figur 5.

Om denna lilla figurin dyker upp på en internationell auktion skulle den kunna säljas som en asiatisk Buddha från järnåldern med okänd fyndort. Ingen hade kunnat ana att den påträffats vid en arkeologisk utgrävning på Helgö i målaren tillsammans med Egyptiska bronsföremål och en Irisk biskopskräkla. Genom att vi vet detta kan vi berätta om vikingatidens långväga handel, om kontakter och om den tidens samhälle både i och utom Sverige. Foto Statens historiska museum.

Figur 6. Nationalmuseum i Bagdad plundrades i samband med Irakkriget. Av de drygt 500 000 föremålen saknas fortfarande omkring 15 000. Dessutom förstördes omkring 24 000 föremål. Även flera mindre museer plundrades. Stulna föremål har återfunnits runt om i Irak, Jordanien, Italien, England och USA. Efter förra Gulfkriget ökade antalet föremål på den svenska marknaden så mycket att priserna dumpades. Foto Mario Tama, All over press.

föremål från Östeuropa blivit vanliga på marknaden. Detta är ganska typiskt – krig, fattigdom, svält och regimskiften underlättar tjuvarnas och smugglarnas arbete. Ett land i gungning har fullt upp med andra saker än att skydda ett sårbart kulturarv. Samtidigt som landets kulturhistoria utplånas försvåras uppbyggnaden av län-

derna eftersom historien är en viktig del av den kulturella identiteten (se figur 6).

De flesta har vid det här laget lärt sig att man inte ska köpa elfenben eller andra delar av djur då det bidrar till tjuvjakt och utrotning av vissa arter. Det är på samma sätt med kulturarvet. Det är också utrotningshotat.

Världens kulturarv till salu

Vart de svenska föremålen tar vägen är något av ett mysterium. Ofta brukar man dock slentrianmässigt säga att de svenska föremålen smugglas ur landet och säljs utomlands. Föremål som säkert kan knytas till Sverige är dock sällsynta på marknaden. En amerikansk handlare som våren 2004 bjöd ut ett hundratal vikingatida föremål hade dock vänligheten att uppge vilken plats på Gotland de kom från. Mycket talar också för att stora delar säljs hos antikhandlare runt om i Sverige. När förhistoriska föremål kommer ut på marknaden är det omöjligt att avgöra var de kommer ifrån. Ofta säljs föremål med svepande uppgifter om ursprung som hänvisar till Nordeuropa eller Skandinavien. Eftersom den materiella kulturen under långa tider är snarlik i dessa områden går det inte att fastslå vilka fornlämningar eller ens vilka länder föremålen kommer från. Plundrade föremål från fornlämningar är ju också nyupptagna och inte kända sedan tidigare vilket försvårar försöken att spåra dem. När föremål stjäls från kyrkor eller museer är de kända och dokumenterade på något sätt, trots detta är det få som kommer till rätta.

Den internationella handeln med antikviteter försiggår framför allt i den rika västvärlden, i Frankrike, England, Tyskland, Holland, Belgien och USA men även i Sverige finns flera stora internatio-

nella auktionshus. Cirka 80 % av de förhistoriska föremålen som finns ute till försäljning saknar tillförlitliga uppgifter om ursprung. Det mesta kommer från de senaste årens plundringar, rovgrävningar och stölder.

Den svenska antikmarknaden domineras av föremål från Asien – keramik och annat gravgods från Kina, Buddha-statyer eller delar av sådana från Kambodja eller Nepal eller andra föremål från Indien och resten av Asien. Det har gått så långt att en anställd på ett av Sveriges största auktionshus har sagt att om hon vägrade sälja nyplundrade föremål skulle hon inte ha något att sälja.

Avrundning

När fornlämningar töms på sina fynd av tjuvar och skurkar är det ungefär som när man rycker sidorna ur en bra bok. Det som finns kvar av boken är inte mycket värt och de enskilda sidorna säger inte mycket om sammanhanget i boken. Ändå inbringar de lösryckta sidorna stora pengar på den öppna marknaden – och detta i en allt större omfattning.

Stora delar av västvärlden har bristfällig lagstiftning när det gäller import av antikviteter. När man väl fått föremålen ut från ursprungsländerna är det inte längre olagligt att handla eller importera dem till andra länder. Så är fallet även i Sverige. Auktionshusen och antik-

Figur 7. Kambodja är ett av de svårast drabbade länderna i Asien. Vi är så vana vid att se statyer som saknar huvud, armar och ben att vi knapp reagerar. Men statyerna har en gång varit hela. Stensågar, grävsopor och dynamit är vanliga hjälpmedel i den närmast industriella antikvitetsjakten som förekommer utomlands. Huvuden av den typ som saknas på bilden finns i överflöd på den svenska marknaden Foto Etienne Clement, ICOM.

handlarna gör inget olagligt om dom säljer utländska föremål som dom vet är plundrade. Men att något är lagligt betyder inte betyda att det är moraliskt riktigt. Man ska som köpare även vara medveten om vad gravplundringar och andra varianter av denna brottslighet betyder i ursprungsländerna. Som exempel kan nämnas att flera gravplundrare avrättats i Kina under de senaste åren för de brott som förser bland annat den svenska marknaden med föremål och att man på flera håll i världen påvisat nära kopplingar mellan maffian och antikvitetshandeln.

Så länge det finns en marknad och en kundkrets kommer plundringen att fortsätta – både i Sverige och utomlands. Man ska därför noggrant överväga om man vill understödja fortsatta stölder när man står i begrepp att ropa in en Kinesisk gravfigurin på auktion eller köper en Rysk ikon i antikvetsaffären om man inte kan få tillförlitliga uppgifter om när och hur föremålet lämnade ursprungslandet!

Denna text är en följd av och en uppföljning till Upplandsmuseets utställning PLUNDRING! – Hotet mot vår historia som visats under sommaren och hösten 2004. Ett stort antal personer och organisationer har på olika sätt varit involverade i utställningsproduktionen och därför också i denna artikel. Ett stort tack!

Vad står det i lagen?

Användandet av metalldetektor regleras av lag (1988:950) om Kulturminnen med mera. Där slås fast att metalldetektorer inte får användas utan tillstånd av länsstyrelsen. Den får inte ens föras in på fornlämningsområde och är totalförbjuden på Öland och Gotland. Brott mot kulturminneslagen kan ge både böter och fängelsestraff.

Samma lag skyddar alla fornlämningar, vrak, byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen, och ortnamn i Sverige. I portalparagrafen står att "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö". Ansvar för detta delas av alla." Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Det innebär att det är förbjudet att rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Det är länsstyrelsen som beslutar om eventuella ingrepp eller utgrävningar.

Som fornfynd räknas föremål som saknar ägare när de hittas och som

1. påträffas i eller vid fast fornlämning och som har samband med denna eller
2. påträffas under andra omständigheter och kan antas vara minst 100 år.

Fornfynd som hittas i anknytning till fornlämning tillfaller staten. Hittas före-

målen på annan plats får upphittaren behålla sitt fynd såvida inte föremålet består av guld, silver, koppar, brons eller annan legering med koppar. Om så är fallet måste upphittaren erbjuda staten att lösa in föremålet. Föremål av andra material måste också hembjudas staten om det rör sig om flera föremål som kan antas ha ett samband med varandra.

Vrak räknas alltså som fornlämning om det är mer än hundra år sedan det förliste. Området på havsbotten runt vraket skyddas också i egenskap av fornlämningsområde.

En spridd missuppfattning är att man som privatperson blir tvungen att bekosta en arkeologisk undersökning om man hittar något föremål på den egna tomten. Detta kostnadsansvar berörs i lagen men gäller endast för byggherrar och entreprenörer vid exempelvis nyexploateringar.

Andreas Hennius är projektanställd arkeolog vid Upplandsmuseet och initiativtagare till projektet Plundring – hotet mot vår historia.